

Бел. Музеі ім. С. Лядкевіча ў Вільні

АДНАДНЁЎКА

ЦАНА 20 гр.

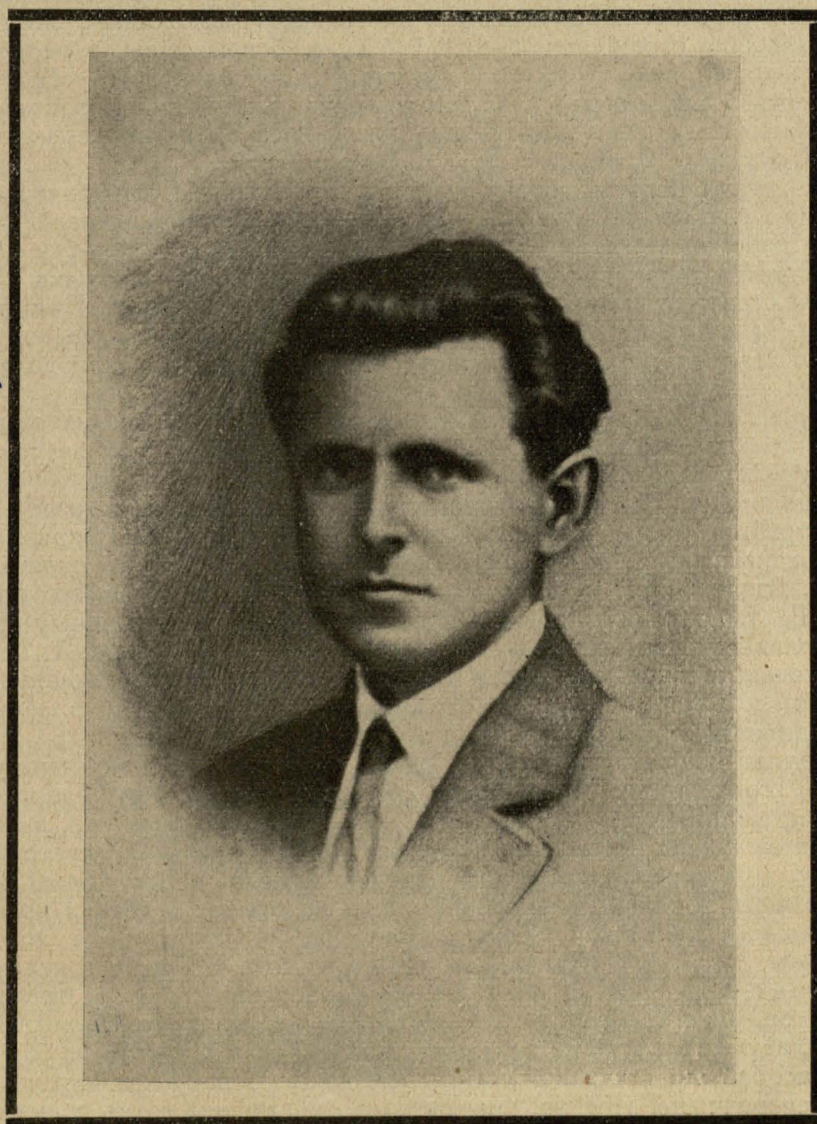
НАШ ЗОЛДАК

Вільня

23 чэрвеня

1938 г.

127839

Др. Тамаш Грыб.

21 студзеня г. г. памёр у Празе Чэскай правадыр Беларускай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў д-р Тамаш Грыб.

Беларускія сацыялісты-рэвалюцыянеры ў 1918-1921 г.г. былі найбольшаю масаваю партыяй на Беларусі. Яны прыімалі самы шырокі ўдзел ува ўсіх праявах тагачаснага беларускага сацыяльна-палітычнага жыцця. Усе тагачасныя беларускія гістарычныя акты адбываліся ня толькі пры безпасрэдным удзеле гэтае партыі, але ў многіх выпадках нават пад выключным яе кіраўніцтвам. Доказам апошняга можа быць хоць-бы ўтварэнне Ураду БНР, — г. зв. ураду Ластоўскага, — дый адно з найбольшых і найболей арганізаваных паўстанняў на Беларусі, паўстанне Случчыны ў восені 1920 г., калі амаль уся Случчына паднялася супроць бальшавікоў, каб збудаваць сваю незалежную дзяржаву. Аднак, як ведаем, барацьба беларускага трудовага народу за яго сацыяльна-палітычныя правы ў часе Вялікай Усходня-Эўрапейскай Рэвалюцыі скончылася непаводжаннем. Беларускі трудоваы народ аказаўся ня толькі пераможаным, але ў выніку барацьбы страціў амаль-што ўсе свае баявыя сілы, а перадусім амаль цалком пакінуў на полі змаганьня свой авангард — Беларускую Партыю Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў. Але ня ўсе з рэштак арганізаваных беларускіх сацыялістаў пагадзіліся з фактам перамогі ворага, а спасярод іх першым быў т. Тамаш Грыб.

Не павялічваючы значэння яго ў беларускім палітычным жыцці, мусімо сьцьвердзіць, што партыя бел. сац.-рэвалюцыянераў ніколі-б не дайшла да такой сілы і значэння, якія мела, калі-б у ёй ня было такога таланавітага аратара, а разам з тым тэарэтыка і партыйнага стратэга, якім бяз сумліву быў пакойны Т. Грыб. І найбольшай яго заслугой перад беларускім працоўным народам было бязспрэчна стварэнне сацыялістычнай партыі, як і імкненні да адраджэння яе, пасьля яе разгрому.

Практыка жыцця выявіла аднак, што для стварэння моцнае сацыялістычнае партыі, а тым больш для адраджэння яе ў новапаўстаўшых умовах!, мала аднаго жадання і пабежнага знаёмства з эканамічна-палітычнымі праблемамі, — гэтая практыка паказала, што тут патрэбны студыі, патрэбна паважная тэарэтычная падрыхтоўка і адпаведныя кадры асьвечаных, сьведаных сваіх мэтаў і заданняў, сяброў. Дзеля гэтага, маючы замер спэцыялізавацца ў філязофіі і сацыялёгіі, т. Грыб скіраваўся ў Чэхаславацчыну, дзе і скончыў пражскі Карлавы унівэрсытэт. Бязьлітасная сьмерць не дала т. Т. Грыбу магчымасьці асягнуць яго мэты і заданні, — апошнія астаюцца загадам для яго наступнікаў, якія, мы верымо, з большым ці з меншым спазьненнем іх зрэалізуюць.

Калі мы падоходзімо да т. Грыба, то інакш ня можамо сабе і ўявіць яго, як толькі сацыялістам, арганізаваным сябрам беларускага сацыялістычнага руху. Спробы яго, на беларускім грунце, выйсьці па-за гэтыя межы пераважна канчаліся непаводжаннем, сустракаючы адно толькі няпрыхільнасьць дый варожасьць. Гэта толькі сёння знаходзяцца такія „прыхільнікі“, што на правах „сябры і прыяцеля“ прысвойваюць архіў і рэчы нябошчыка, а калісьці за жыцця яго гэныя „прыяцелі“ нападзілі на таго-ж самога т. Грыба з кулакамі, бэсьцячы яго як найзьлейшага ворага беларускага руху. І, нягледзячы на тое, што т. Грыб стаяў сапраўды на цэлую голаў вышэй за ўсю маладую беларускую эміграцыю, ён усё-ж т'кі ніколі ня быў чалавай асобай ані студэнцкіх, ані грамадзкіх беларускіх арганізацый у Чэхаславацчыне. Праўда, пры скрутных абставінах гэтае грамадзян-

ства зьвярталася за „дапамогай“ да т. Грыба, але амаль заўсёды толькі ў паасобных выпадках. Наагул ня т. Грыб рэпрэзэнтаваў беларусаў заганцай, які на гэта меў найбольш даных, а рэпрэзэнтавалі пераважна тыя, якія ані да Прагі, ані пасья Прагі з беларускім грамадзкім рухам нічога супольнага ня мелі. У Чэхаславацкіне т. Т. Грыб рэпрэзэнтаваў толькі рэшткі свае партыі і беларускі сацыялістычны рух наагул, але рэдка, а мо' нават і ніколі — беларусаў як нацыю, або хоць толькі эміграцыю. Галоўнай прычынай была тут зацятая варожасьць да яго з боку беларускага мяшчанска-буржуазнага і клерыкальна-нацыяналістычнага грамадзянства. Гэтае негатыўнае адношаньне нівэчыла пачынаньні пакойнага таварыша нават і тагды, калі яны ня мелі ані партыйнага, ані палітычнага характару. Найлепшым прыкладам гэтага можа быць справа з яго захадам (зараз-жа пасья прыезду ў Чэхаславацкіну, у 1922 г.) каля зарганізаваньня заганцай беларускай вышэйшай школы — Беларускага Пэдагагічнага Інстытуту. Беларуская мяшчанска-нацыяналістычная эміграцыя прылажыла ўсе свае сілы, каб гэтыя захады спараліжаваць, — Беларускі Пэдагагічны Інстытут так і не паўстаў!

Так, мы разумеемо прычыны гэтага варожага адношаньня да т. Т. Грыба з боку мяшчанска-рэакцыйнага (асабліва г. зв. „арганізаванага“) беларускага грамадзянства. Беларуская рэакцыя, хоць мо' й на зусім выразна, але напоўсьвядома вычувала, што ў асобе т. Т. Грыба, у шыраных ім думках і ідэях, насоўваецца на яе сіла, якая можа палажыць канец яе далейшаму безадказна-спэкулянцкаму жыраваньню ў беларускім руху. Згэтуль выплывала ўся арганічная варожасьць да т. Грыба за яго жыцьця, тут хаваецца крыніца і адношаньня да яго пасья яго сьмерці. Засьлепленое страхам аб утраце сваіх вузка-эгаістычных карысьцяў, ідэйна пустое беларускае мяшчанства ня ў стане ані зразумець, ані належна ацаніць вартасьці ідэйных людзей і іх чыны. Але нават мерачы меркай, якую гэнае грамадзянства спэцыяльна тасуе да сацыялістаў, т. Грыб за вялікі, каб яго сьмерць можна было абыйсьці маўчаньнем: трэба было штосьці сказаць, каб быць хоць для вока ў парадку перад людзьмі. Аднак, калі дзе-што і пісалася ў беларускай прэсе аб ім, дык гэта або ня выходзіла па-за межы звычайных хранікёрскіх зацемак, або адзначала і падкрэсьлівала самыя малавартасныя з пункту гледжаньня грамадзкага рэчы, або, дзеля ўласнага ўжытку, проста перакручвала іх. Гэтак падавалася, што нябошчык меў добрае сэрца, што, будучы сацыялістам, шанаваў чужыя перакананьні, што годна рэпрэзэнтаваў беларускі народ і г. д.

Ведама, постаць такога чалавека-барацьбіта, якім быў п. т. Тамаш Грыб, нельга належным чынам асьветліць, выявіць яго ролю ў грамадзкім жыцьці, у адным якім нумары часопісі, нават цалком прысьвечаным *Яго памяці*, — для гэтага патрэбны будуць спэцыяльныя працы. На гэтых-жа старонках мы маемо намер хоць у малой частцы спрычыніцца да адзначаньня ўласьцівых рысаў пакойнага, яго вартасьцяў як *чалавека і грамадзяніна*.

Сьмерць нашага дарагога таварыша Тамаша Грыба выклікала сільнае ўражаньне ня толькі сярод яго таварышоў беларускіх сацыялістаў, але й сярод сацыялістаў іншых народаў, а перадусім у сацыялістычных кругах эміграцыі з абшараў б. расійскай імпрэрыі ў Празе-Чэскай. Як выраз адбіцьця ўражаньня, якое выклікала сьмерць т. Т. Грыба на тых, хто з ім за жыцьця сутыкаўся, могуць быць дзьве прамовы вядомага правадыра Расійскай Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў т. Віктара Міхайлавіча Чернова, якія мы атрымалі беспасрэдна ад аўтара і якія на гэтым месцы падаем.

Т. Т. Г Р Ы Б.

(надгробнае слова)

Цяжка, амаль немагчыма, нават і цяпер, стаючы перад гэтай пакрытай вянкамі дамавінай, асвоіцца з думкай, што Тамаша Тамашавіча Грыба няма сярод тых, што жывуць; што Сьмерць, — для шмат каго такая раптоўная і сапраўды даводзячая да найвышэйшай ступені распачы сваею перадачаснасьцю, — парвала нітку яго жыцьця, яшчэ нядаўна такога маладога, такога поўнакроўнага, няхай сабе нават і абяднёўшага падзеямі, але зтае багатага сваім духовым зьместам...

Але ўцягу якіх-небудзь двух апошніх гадоў і сама нітка гэтага жыцьця на нашых вачох ставала што-раз танчэйшай, больш напружанай ды ўсё менш і менш здольнай вытрымаць вагромністы цяжар дробных, неадчэпных, уедлівых эмігранцкіх бедаў і нястачаў.

Ці жыў ён у гэтыя годы сапраўдным жыцьцём? Не, гэта было ня жыцьцё, а „жыціе“. Мне ня раз даводзілася бачыць Тамаша Тамашавіча ў сьцюдзёнай каморцы з вечным недаяданьнем і ядою сухама; гэта ня было мейсца. дзе жывуць людзі, але бярлог, у якім перабываюць ноч і які з сьвітаньнем сьпяшаюцца пакінуць. Але ў шмат разоў цяжэйшым за голад і холад фізычны быў для яго голад і холад духовы. Голад па сьведэмай працы на радзімай народнай ніве, холад адчужаньня, адарваньня ад роднай глебы, эмігранцкай бязпрытульнасьці.

Ад гэтага холаду шукаў ён схову ў лятуценнях аб духовым цяпле і ўтульнасьці далёкай Бацькаўшчыны. Чым даўжэй трывала разстаньне з роднай, мілай, блізкай яго сэрцу Беларуссю, тым больш напружанай, больш хзараблівай становілася яго любоў да яе. Больш хварабліва напружанай і аднак усё больш людзкай. Бо ёсьць два віды любові да свайго народу, да свайго краю; адна — старая, прымітуўная, амаль зоолёгічная; у ёй прыцяганьне да ўсяго „свайго“ мае, як адваротны бок, няпрызна-ўтаропленае адпыханьне ад усяго „чужога“. Другая — любоў вышэйшага парадку, у якой нацыянальнае ня звужваецца да абасоблена-нацыяналістычнага, а пашыраецца да гуманітарнага, перарастае ў агульна-людзкае. Праз любоў да свае ціхай, мяккай, мройнай Беларусі Грыб прыходзіў да любові да ўсяго шматобразнага, неспакойнага, поўнага супярэчнасьцяў і кантрастаў людзтва.

Аднак, ці былі лятуценнямі яго думкі, што луналі навокал Беларусі, ці была рэальным жыцьцём яго поўная смутку бежанская эпапэя? Ці не здавалася часам, што гэтае рэальнае жыцьцё — ня жыцьцё, а нейкае насланьне, брыдкі сон, які трэба ўсімі сіламі страцьці з сябе, каб пачаць жыць жывым жыцьцём, „у нябачаным, як-бы ў бачаным, у спадзяваным і чаканым, як-быццам у сапраўдным“?

Але насланьне трывала, гісторыя ўсьцяж не давала з яго выхаду — і выхад для яго знайшоўся, — на жаль, у выхадзе з жыцьця.

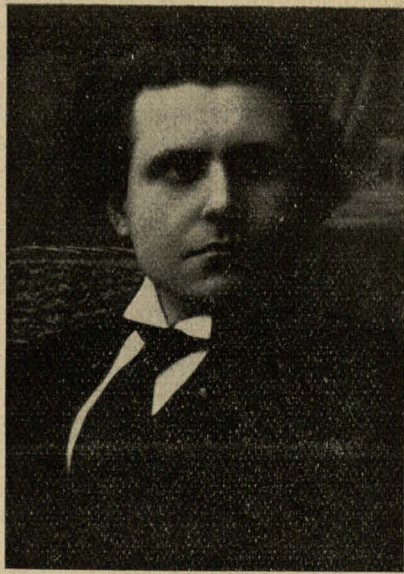
І імкнучыся да свае Беларусі ўсею душою, усімі сваімі жаданьнямі — так, як кветка цягнецца да сонца, ён памёр на чужыне, са словамі чужога мовы на вуснах: *jde na mne težka hruza*. І гэтыя прадсьмяротныя словы, — хацеў ён гэтага, ці не, — былі сымбалам ўсяго ягонага жыцьця апошніх гадоў.

Чым магла яму памагчы ў барацьбе з прыгнятаючымі, нікчэмнымі і ганебнымі драбніцамі штодзеннага эмігранцкага жыцьця, яго высокая духовая кваліфікованнасьць, яго дыплём доктара філязофіі? Дзе ён мог знайсці ім застасаваньне? У ім былі ўсе прыкметы нутранае таланавітасьці; але прыгнечаная цэлымі пластамі

жыцьцёвага няладу, яго абдоранасьць не магла загарэцца моцным вагнём: пераднамі паблісквалі толькі яе паасобныя зырккі іскаркі.

Для тых, хто з ім спатыкаўся бліжэй, немагчыма было яго не палюбіць, не ацаніць яго, — так шмат было ў ім усяго прываблюючага. Кажуць, што ў адрозьненні ад англасаксонскага, цвёрдага і жорсткага „мужскога пачатку“ славянства выяўляе сабой пачатак мягка-жаночкі. Тамаш Грыб быў у гэтым сэнсе сапраўдным славянінам. Для яго была характэрнай усходня-славянская, амаль жаночкая мягкасьць з пэўнай часткай фаталістычнай пасынасьці і як быццам уступлівай расплыўчатасьці. Ціхі, спакойны, духова далікатны, ён быў створаны хутчэй для будаваньня рамантычных паветраных замкаў і сплятаньня інтэлектуальных узорыстых аздобаў, чым для нашае жыцьцёвае прозы; ён як быццам зусім быў пазбаўлены вузлаватае мускулятуры, каб распіхаць лакцямі іншых у жыцьцёвай барацьбе. І жыцьцё яго зацірала, адсоўвала, як пасынка. Ён быў пэтам у душы, — хоць мо' ніколі ня пісаў вершаў. Затое ён умеў ідэалізаваць і апаэтызоўваць свае жыцьцёвыя сустрэчы і асабліва сустрэчы з сугучнымі яму жаночымі сэрцамі. Жаночыя сэрцы балей за мужскія адгуклівыя і чуткія — і адгукваліся яны яму паўней і ярчэй.

Вось найлепшы прыклад. Прыпадкова і мімалётна зьблізіўшыся да яго, зусім яму чужыя шпітальныя сёстры не маглі ўтрымацца і горка плакалі над яго пахаладзеўшым целам. Мы, блізкія яму, ідэйна і палітычна родныя — ня плачам. Вочы нашы сухія. Іх даўно да дна высушылі варожыя вятры і засуха акружаючай наша жыцьцё атмасфэры. Грыб ва ўсёй сваей паўнаце меў нахіл да ўступлівасьці, якая, здавалася, была раднёю слабасьці і гатоўнасьці паддавацца ўладзе абставінаў. Але ён быў такім толькі ў бытавых драбніцах, у пытаннях жыцьцёвае штодзённасьці. Пад вонкавай лускою гэтай уступлівасьці ў ім жыла вытрывалая цвёрдасьць і нягнуткасьць у „аснаўным“. Левы сацыяліст, пераконаны міжнароднік, неастываючы рэвалюцыянэр, ён арганічна быў няздольны прыстасоўвацца да часу і хоць-бы напалову згортваць свой сыяг. Часовыя непаводжаньні і праграныя баі не маглі яго зьбянтэжыць і сагнуць. Але што каштавала яму гэта — іншае пытаньне. Чалавек, які ўмее выкрычаць і выплакаць сваё гора, лягчэй пераносіць яго, чым той, хто моўчкі яго перамагае ў самым сабе. Грыб належыў да гэтай другой катэгорыі. Ён уваходзіў у самога сябе, ён умеў быць устрыманым аж да замкнутасьці. Ён быў занадта унутранна-горды, каб жаліцца на долю, плакаць, лямантаваць. Ён уважаў за больш дастойнае быць заўсёды зраўнаважаным, бадзёрым — магчыма, каб не адбіраць бадзёрасьці ў слабейшых. І гэта дастойная гордасьць так прыгожа адцянялася ў ім вынятковай скромнасьцю і безпрэтэнсыянальнасьцю

Др. Тамаш Грыб
(паводле фатаграфіі з 1921 г.)

ў адношаньнях да акружаючых. Шчырасьць, беспасрэднасьць, адсутнасьць задніх думак былі найлепшымі аздобамі яго натуры.

У кнізе, якая была сьвятою для нашых бацькоў, дзядоў і пра-дзэдаў, гаворыцца: „претерпевый до конца спасется“. Тамаш Тамашавіч умеў да канца перацярпець усе насьледкі прынятае ім лініі паступоўваньня, умеў жыцьцёвы келіх, пасланы мачыхай-гісторыяй, піць да дна. І ён належыць да ліку тых, якія збаўлены. А колькі мы бачым ня збаўленых, але загінуўшых, якія ақунуліся з галавою ў жыцьцёвай прозе дробных хітрыкаў, „страстей и страстишек“, у кан'юнктурызьме, у гэшэфтмахерстве і хцівасьці! Адгэтага ўсяго ён душу сваю збавіў, — але цела загубіў.

І вось мы стаімо цяпер перад гэтым пазбаўленым души целам. І разьвітваючыся з ім, мімаволі ўспамінаем яшчэ адну яго рысу, на першы пагляд як быццам чыста вонкавую. Прыпамятайце сабе, як маладым ён выглядаў! Праўда, ён і ў рэчаістасьці быў малады, але толькі тою адноснай моладасьцю, якая адпавядае мерцы, прынятай у палітычнай эміграцыі нашых дзён. Але ён выглядаў яшчэ маладзей сваіх гадоў. А яго ўнутранная моладасьць была яшчэ большай, чым фізычная. У ім выняткава шмат захавалася духовае сьвежасьці, беспасрэднасьці, непачатасьці, — чыста юнацкага энтузіязму, поўнага захапляючых настрояў і ўздоймаў. Ці можа быць што-небудзь больш крыўдным і абураючым за яго сьмерць?

У нас былі з ім справы, мы з ім сустракаліся й атрымоўвалі заўсёды прыемнае ўражаньне ад гэтых сустрэчаў; можа быць, мы нават мелі права сказаць, што мы яго любілі. Як-жа гэта сталася, што мы далі яму памерці, што мы заўчас не патрапілі адварнуць ад яго халоднае лязво сьмерці? Як у горкім задумьні не запытаць сябе: ці ў належнай меры была дзейнаю наша любоў, ці ўмеем мы берагчы тых, каго любім і каго ёсьць за што любіць, ці здольны мы акружыць іх абароннаю сьцяной духовага цяпла, увагі, спогаду і га-тоўнасьці адклікнуцца ў цяжкія хвіліны жыцьця? Бо-ж бяз гэтага сардэчнага цяпла, бяз гэтага дзейнага ўчасьця ў долі кожнага, — уся наша ідэйная і палітычная сувязь будзе амярцьвеўшаю і фармальнай, будзе агорнута лягічнай сухоткай. І калі Тамаш Грыб пакінуў нам шматзначучы палітычны тэстамант, то побач з ім ён пакінуў і другі — чыста людзкі. Дык даражэце-ж гэтым тэстамантам, і няхай ён будзе зернем, якое дасьць у сэрцах нашых жывыя ўсходы.

Віктар Чернов.

Прамова на грамадзкай паніхідзе па Т.Т. ГРЫБУ

„Сьмерць т. Грыба была для ўсіх нас цяжкім ударам. Мы страцілі ў ім апошняга з нашай старой партыйнай гвардыі, старшага таварыша, багатага рэвалюцыйным досьведам, лепш за нас азброенага і ведаю дзеля барацьбы за лепшую будучыню нашае Бацькаўшчыны. Разам з яго сьмерцю мы губляем аснаўную нашу сувязь з міжнародным сацыялістычным рухам. Такое страты нечым замяніць“.

Так паведамляў ліст з Бацькаўшчыны нябошчыка, ад яго найбліжэйшых маладых партыйных таварышоў. Я чытаў ды і думаў: як-жа адносны ўсе нашы меркі! У нашым асяродзьдзі Тамаш Грыб быў самым маладым, — я называў яго нашым Бэніямінам. І мы ня шмат памыляліся. Сапраўды, Тамаш Грыб радзіўся ў сакавіку месяцы 1895 г., а вось хоць-бы ў тым-жа годзе, трыма месяцамі раней, я ўжо выходзіў на волю з Петрапаўлаўскай крэпасці. Так, Тамаш Грыб на маю мерку быў вельмі маладым. І тым балей маладым ёсьць беларускі эс-

эраўскі рух, для якога Т. Грыб ужо „старая гвардыя“. Але гэта не бяда. У пэўным сэнсе можна нават пазавідаваць руху, які базуюцца на такой моладзі — на сьвежых людзкіх парастках, ў якіх павінна і кроў кіпець, і павінен адчувацца надмер сілаў, і шмат непачатага энтузіязму. Гэта — нашая зьмена. У каго ёсьць моладзь, у таго ёсьць і будучыня.

Беларускія эсэры з сумам аддаюць пашану памяці аднаму з закладчыкаў свае партыі. Але і мы, вялікарускія эсэры, маем права ўшанаваць у яго асобе памяць свайго таварыша па партыі і па арганізацыі. Бо сваю палітычную дзяяльнасьць ён пачаў у ролі сябры агульнарасійскай г. зн., у грунце рэчы, вялікарускай партыі с.-р., як сябра яе петраградзкай арганізацыі. І толькі пасля, прайшоўшы нашу партыйную школу, і тэарэтычную і практычную, ён увайшоў у родны яму беларускі рух. Ён уступіў у Беларускаю Сацыялістычную Грамаду, якая ў сьнежні 1917 г. дыфэрэнцыявалася на чатыры фракцыі: сац.-фэдэралістаў (Крэчэўскі, Варонка, Захарка і інш.), сац.-дэмакратаў (Луцкевіч, Аляксюк і др.), эсэраў (Бадунова, Грыб, Мамонька, Трафімаў і інш.) і камуністаў (Чэрвякоў, Ігнатоўскі і таварышы). Фракцыі гэтыя хутка ператварыліся ў паасобныя партыі.

У асобе Грыба беларускі народ ахвяраваў расійскаму руху аднаго з лепшых сваіх сыноў. Мы ня доўга заставаліся перад ім даўжнікамі і вярнулі гэты доўг з надбыткам. У П.С.Р. уступіў Т. Грыб зьлёным юнаком — а вярнуўся на Беларусь закончаным рэвалюцыйным сацыялістам і інтэрнацыяналістам.

Не адзін Тамаш Грыб прайшоў такім чынам праз нашу школу. Агульнаруская П.С.Р. была старэйшаю сястрою, якая ўсьцяж стаяла над калыскай наступных, малодшых. Або, калі хочаце, яна была як бы зборным пунктам, у якім зыходзіліся — і з якога пасля разыходзіліся ў розныя бакі, кожны да сваіх аднапляменьнікаў — нэафіты гэтай маладой тагды плыні ў сусьветным сацыялізме. Гадоў з дзесяць таму назад я быў на першым устаноўч. зьездзе „Аб'яднанай Сацыялістычнай Партыі Эстоніі“. Яна ўтварылася ў выніку зьлічэньня двух партыяў — сацыял-дэмакратычнай і сацыял-рэвалюцыйнай: гэта апошняя была арганізавана людзьмі, якія ў часе сусьветнай вайны і лютавай рэвалюцыі былі сябрамі мяйсцовых групаў тае-ж самай агульнарасійскай партыі с.-р. Сацыял-дэмакраты і сацыялісты-рэвалюцыянеры Эстоніі ў працэсе працы на адной і той самай нацыянальнай ніве паступова збліжались, навука жыцьця змушала іх эвалюцыянаваць. Нельга сказаць каб іх разыходжаньні сьцёрліся зусім, але выявілася, што ў шэрагах як тых, так і другіх былі свае нутраныя разыходжаньні, і што яны да пэўнай меры раўналежныя адны другім. Наша П.С.Р. была заўсёды вялікай прыхільнай агульна-сацыялістычнай еднасьці, і магла толькі ад шчырага сэрца пабагаславіць маімі вуснамі гэты важны крок наперад.

Яшчэ раней мне даводзілася быць на зьездзе Сацыялістычнай Жыдоўскай Рабочай Партыі — С.Е.Р.П. ці проста „серп“. У ліку яе натхніцеляў і ідэалёгаў я знайшоў свайго старога прыяцеля, аднаго з першых „агульна-рускіх“ эсэраў Хаіма Язэпавіча Жытлоўскага; выдатнага супрацоўніка рускіх лева-народніцкіх таўстых часопісяў, добра мне знаёмага па працы ў першых агульна-рускіх эсэраўскіх арганізацыях на поўдні — Марка Барысавіча Ратнэра, а пазьней яшчэ аднаго старога прыяцеля і аднапартыйца, Сымона Якімавіча Ан-скага (Раппапорта).

Акурат такім самым чынам эсэры і, яшчэ раней, іх рэвалюцыйныя бацькі, нарадавольцы армянскага паходжаньня паклалі ў свой час аснову армянскай рэвалюцыйнай і сацыялістычнай фэдэрацыі

„Дашнакцютюн“ — досыць прыпомніць хоць-бы незабыўнае імя яе лідэра і закладчыка, Хрыстафора Мікаэляна, з якім прыцельства маё было пярэвана з прычыны яго раптоўнай сьмерці пры спробе бомбаў, наладаваных новым вялікае выбуховае сілы матэрыялам, прызначаных для вулічнай і барыкаднай барацьбы.

У Літве мы маем маладую партыю літоўскіх сац.-рэвалюцыянэраў з перавагай трохі-максымалісцкага ўхілу, якая таксама гэнэтычна зьвязана ў старэйшым пакаленьні з расейскаю П.С.Р.

Украінскія эсэры, якія таксама выйшлі з Р.У.П. (Рэвалюцыйнай Украінскай Партыі), як і беларускія з „Сацыялістычнай Грамады“, маюць сваю ідэйную сацыялістычную традыцыю амаль гэтулькі-ж старую, як і рускія эсэры: гэта „крытычны і фэдэралістычны сацыялізм“ Драгаманава, натхнёны ў значнай меры прудонізмам. Але закладзіны пачатковых украінскіх эсэраўскіх арганізацыяў падчас першай рускай рэвалюцыі 1905 г. адбыліся пры ўдзеле эсэраў украінскай нацыянальнасьці з „агульна-рускай“ партыі і пад беспасрэдным уплывам нашага расійскага эсэраўскага рэвалюцыйнага друку. У шэрагах агульна-рускае партыі працавалі і прынясьлі свой уклад у скарбніцу нашай рэвалюцыйнай літэратуры многія ўкраінцы, пачынаючы ад Ф. Волховскага, пад якога рэдакцыяй мы пачалі было выдаваць народна-агітацыйную літэратуру на украінскай мове.

Агульна-руская П.С.Р., казаў я, была „зборным пунктам“, куды давалі нэафітаў усе нацыянальнасьці, якія жылі пад агульнаю дзяржаўнай страхою быўшай Расійскай імперыі. То была „турма народаў“, — ў тым ліку турма і для вялікарускага народу; акурат так, як цяпер бальшавіцкі тэрорыстычны рэжым зьяўляецца ўціхамірваючым рабочым домам-катаргай агульнай для ўсіх іх. Але рэвалюцыянэры ў Расіі заўсёды ўмелі турмы ператвараць у рэвалюцыйныя унівэрсытэты. Такім чынам і турма народаў, літуючы іх усіх разам прымушовай сувязьцю, жалезнымі абручамі дэспатызму, не магла перашкоджаць таму, каб агульна-руская літэратурная мова, агульна-расійская духоўная культура і агульна-расійскія рэвалюцыйна-сацыялістычныя арганізацыі злучалі ідэйна сьведомы авангард усіх паняволеных народаў. Агульна-расійская культура надзвычай шмат выйграла ад гэтага усмоктваньня ў сябе лепшых элемэнтаў з усіх асяродзьдзяў. Але, ўсупярэч абязтварваючым уплывам самадзяржаўя, выйгралі і яны, чэрпаючы шмат з скарбніцы гэтай культуры. На сваю дзель у ёй яны мелі права; у яе тварэньні прыймаў удзел паводле магчымасьцяў кожны з народаў, і кожны меў права сказаць, што бярэ з яе ня чужое, але да пэўнай меры сваё. Вялікія, агульна-людзкія прынцыпы гэтай культуры захавалі сваё значэньне і тагды, калі прайшоўшы яе школу вяртаўся кожны да *свайго* роднага народу, а з вялікарускае мовы перакладалі іх на сваю ўласную. І ня толькі перакладалі, але прыстасоўвалі і па свайму зьмянялі адпаведна да сваіх асаблівасьцяў.

Агульна-расійская партыя с-р. мела значэньне таксама ня толькі для вялікарусаў, але і для ўсіх. На студэнцкай лаўцы, карыстаючыся вялікарускай мовай, як агульнай, думаючая моладзь усіх народаў стварала першыя партыйныя ўгрупаваньні. Яна разам захаплялася ідэямі, аб якіх можна сказаць, што гэта „вынесены за дужкі супольны духовы назоўнік“ усяго руху, якому суджана было ў далейшым стаць моцна разгалужаным і нацыянальна дыфэрэнцыяваным. Супольны ўсім, ён пазней па рознаму павінен быў канкрэтызавацца, прыстасоўваючыся да спэцыяльных, арыгінальных асаблівасьцяў кожнага народу, да сваеасаблівасьцяў яго сацыяльна-бытавога ладу, да сваеасаблівасьцяў яго гістарычнай мінуўшчыны і яго сучасных мяйсцовых і часовых умоваў жыцьця. Праца ў П.С.Р. была першаю фазай. Дру-

гая — быць можа, яшчэ балеі важная — фаза „нацыяналізацыі“ эсэраўства — паўставаньне эсэраўскіх партыяў — беларускай, украінскай, эстонскай і г. д.

П.С.Р. заўсёды стаяла на грунце прызнаньня кожнаму народу права на самаазначаньне. Ад самага пачатку свайго ўзьніку яна мела ў сваёй праграме „магчыма больш поўнае застасаваньне фэдэратыўнага прынцыпу ўва ўзаемаадношаньнях паміж нацыянальнасьцямі.“ Калі Вялікая Французская Рэвалюцыя выступіла з „дэкларацыяй правоў чалавека і грамадзяніна“, дык з Вялікай Расійскай Рэвалюцыяй прыйшла чарга для „дэкларацыі правоў нацыянальнасьцяў“. Апошняя рэзалюцыя прынятая пад маім старшынствам Усерасійскімі Устаноўчымі Зборамі, абвешчае Расійскую Імпэрыю Дэмакратычнай Фэдэратыўнай Рэспублікай, — „вольным саюзам засяляючых яе народаў сувэрэнных у межах фэдэральнай канстытуцыі“. І калі нават такая ультра-цэнтралістычная партыя, як бальшавікі, якія ў засадзе адкідалі ўсякі фэдэралізм (або поўнае аддзяленьне, або задаволеньне грамадзім роўнапраўем у рамках унітарнае дзяржавы), усё-ж-такі закончылі абвешчаньнем спачатку Расійскай Савецкай Фэдэратыўнай Сацыялістычнай Рэспублікі, а пасля *Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік*, то ў гэтым толькі можна бачыць перамогу агульнага духу Вялікай Расійскай Рэвалюцыі нават над тымі, хто ім ня быў пранятая ад пачатку. Мы ведаем, праўда, што бальшавіцкі „саюз рэспублік“ у сапраўднасьці аказаўся „саюзам партыйных сатрапіяў“, і што дэспатычная цэнтралізацыя, як быццам выкінутая за борт па дзяржаўнай савецкай лініі — была йзноў кантрабандным спосабам уцягнена з процілежнага — партыйнага борту. Але як-бы там ня было, *ідэя* фэдэралізму атрымала такую перамогу, што *яўна* яе ніхто не адважыцца к्वэстыянаваць, яе могуць толькі фальсыфікаваць. Гэтым можна доўга абманываць наіўных; можна нават часова абмануць самых сябе, але нельга абмануць Гісторыю, якая йдзе сваім шляхам праз усе замаскаванні, усе фальсыфікацыі.

Тамаш Грыб разам са ўсею нашай П.С.Р. вераваў і вызнаваў, што фэдэралізм і дыктатура ўзаемна выключаюцца, што фэдэралізм ёсьць ня што іншае, як даведзеная да апошніх лёгічных выснаўкаў дэмакратыя.

Тамаш Грыб у школе П.С.Р. здабыў вельмі моцны тэорэтычны панцыр, каб хоць на мінуту даць веру адбываючамуся на яго вачох пераапананьню, калі унітарная дыктатура стала выдаваць сябе за „фэдэрацыю“, за „саюзную дзяржаву“ ці нават за конфэдэратыўны саюз дзяржаў. У сьнежні 1917 г. мы бачым яго ўдзельнікам менскага Усебеларускага Зьезду (1850 дэлегатаў), які імкнуўся зьдзейсьніць самаазначаньне Беларусі не на славах, а ў сапраўднасьці. Зьезд гэты, разумеецца, быў разагнаны бальшавікамі так, як амаль адначасна былі разагнаны Расійскія Устаноўчыя Зборы, у падрыхтоўцы якіх Грыб перад гэтым працаваў у шэрагах П.С.Р. у Маскве — разагнаны, як ужо было зазначана, ўсьлед за абвешчаньнем „Расіі“ — вольным саюзам сувэрэнных народаў, ня знаючых іншага абмежаньня свайго сувэрэнітэту, апроча ім самім выпрацаванай саюзнай канстытуцыі, адналькова ахароньваючай як агульны інтэрас, гэтак і роўныя правы кожнага.

Ад 1918 г. Тамаш Грыб ужо працуе не на ўсерасійскай, але на чыста беларускай арэне. Як яно і належыць сапраўднаму эсэру, ён ва Урадзе Варонкі кіруе земляробскім рэсортам, г.зн. справай аграрнай рэформы; у Урадзе Ластоўскага ён пераходзіць на кіраваньне рэсортам унутраных спраў. І тут і там ён рэпрэзэнтаваў беларускую П.С.Р. Але ў той час, калі Урад Ластоўскага, эміграваўшы ў Коў-

ну, пасья досбць бязслаўнага эмігранцкага існаваньня, пайшоў у бальшавіцкую Каноссу і разам са ўсімі архівамі пераехаў у СССР, — Тамаш Грыб ступіў на іншы шлях — шлях цяжкі, на якім аднак ні разу ня схіліў свайго штандару. Арышт — турма — канцлягер — уцекі — і, нарэшце, ад восені 1922 г. усе болей і болей цяжкае існаваньне на эміграцыі, дзе Грыб не марнуючы часу, закончыў сваю адукацыю з дыплёмам доктара філязофіі. Аднак ён не належыў да тых людзей, якіх усё адношаньне да філязофіі канчаецца з хвілінай набыцьця дыплёму. Розум Тамаша Грыба быў галоўным чынам філэзафучы, ад эмпірыі даходзячы заўсёды да магчыма найвышэйшых абагульненьняў. Як сапраўдны эсэр, Тамаш Грыб прыстаў да таго кірунку філязофскае думкі, які ідзе ад старажытнага Протагора, праз Юма і Конта да Ляса, Маха, Авэнаріуса і Эйнштэйна: да крытычнага пазытывізму і рэлятывізму. У Празе ён збліжаецца з чэскімі літэратурнымі коламі, натхнёнымі навукамі Масарыка, але не дзеля таго, каб яго вабіў пануючы кірунак, а таму, што высока гуманітарны дух навукі чэскага „філэзафа на прэзыдэнцкім крэсьле“ выяўляе відавочныя пункты сутыку з этыка-сацыялягічнаю школаю Гэрцэна, Лаўрова і Міхайлоўскага з яе культам свабоды, усебаковага разьвіцьця і творчай ініцыятывы чалавечай асабістасьці.

Тамаш Грыб быў сьведкай тае страшнай беднасьці, якая ціхага, мройлівага і бязконца трудалюбівага беларуса ператварала ў забітага парыя — жыхара загубленых у лясной і балотнай глушы вёсак. Ён аглядаў аграрны лад, які сваю несправядлівасьцю высоўваўся наперад нават у параўнаньні з найбалеі абшарніцкім раёнам Расіі. Лёзунг аграрнай рэвалюцыі ў такім краю меў куды больш жыцьцёвасьці і грунту пад сабою, чым оптымістычная тэорыя, якая ставіла стаўку на разьвіцьцё капіталізму да апошніх, як толькі можа сягнуць думка, лёгкіх наступстваў і на масавую пралетарызацыю сялянства. Ён разумее, што наагул увесцы, а ў беларускай вёсцы асабліва, пралетарызацыя азначае няўнікнёную паўпэрызацыю, якая дашчэнт забівае ў чалавеку самастойную асабістасьць... „Тэорыя ажабрачваньня“, папулярная калісьці ў марксыстаў, была даўно аддадзена ў архіў сацыяліст. думаньня. Заданьнем сацыялізму, паводле Т. Грыба, была арганізацыя арміі Працы — працы аднолькава ўмысловай, мазговай, як і мускульна-фізычнай, так пры станку — ўласнасьці гаспадара, як і з уласным канём, пры ўласнай сасе-карміцельцы. Працоўны селянін, гарадзкі пралетар і пакліканы вучыцца і вучыць інтэлігэнт — вось тыя, хто павінен быў-бы стварыць неразрыўны патройны саюз. Сацыялістычная партыя павінна быць іх увасобленым трыадзінствам. Гарманічнае аб'яднаньне клясавых інтарэсаў усіх гэтых пластоў азначае перастаньне клясавага ў агульна-людзкае, — бо праца ў той ці іншай форме даступна для ўсіх і кожнага, і зьяўляецца ня толькі абавязкам кожнага ў адношаньні да ўсіх, але і асноваю фізычнага й маральнага здароўя, раўнавагі й духовага багацьця. І калі розныя сыстэмы прыгнечаньня і эксплёатацыі чалавека чалавекам пасьпелі зрабіць з працы адно пракляцьце — дык заданьнем сацыялізму павінна быць прыверненьне для працы яе творча-радаснага і аздраўляючага значеньня ў жыцьці. Сацыялізм для Тамаша Грыба быў не фатальным этапам вырахаванага стыхійнага працэсу, аўтаматычна вытвараючага паводле імманэнтных законаў капіталістычнай гаспадаркі, — на гэты этап можна гляць людзтва, бадай, этапным чынам, — але творчым актам масавага вольнтарызму, вызваляючайся сьведомасьцю. А дзеля асягненьня гэтага перш за ўсё і больш за ўсё патрэбна сувязь духовага авангарду краю з трудоваю масаю простых людзей.

Связь пiанэраў сацыялізму з працоўным людзям Беларусі была брутальна разарвана дыктатарамі. Але й здалёк, карыстаючыся кнігамі й архівамі, Т. Грыб увесь аддаецца вывучэнню Беларусі, яе фольклёру, яе сучаснага становішча ў абедзвюх разорваных частках — польскай і савецкай. Ён набывае рэдка спатыканую ў гэтай галіне компэтэнцыю, якая адпаведна была ацэнена чэскімі навуковымі і літаратурнымі коламі. Але любоў да свайго народу, да свайго *бліжняга* — беднага, шэрага, яшчэ нядаўна такога баязьлівага і забітага простага чалавека-беларуса, сьведамасьць свайго абавязку ў адносінах да яго, не засланяе перад Т. Грыбам шырокіх гарызонтаў „любові да *дальняга*“ — сьведамасьці свайго абавязку перад усею людзкасьцю і перад яе міжнародным рабочым рухам.

Бо-ж Т. Грыб быў ня толькі сацыялістам, але і левым сацыялістам, нязьменна інтэрнацыяналістычна думаючым. Жорэс калісьці сказаў, што першыя крокі нацыянальнае сьведамасьці інагды аддаляюць ад усе-людзкасьці, але наступныя йзноў і цалком да яе вяртаюць. Сьвятая праўда. Праўдзіва і адваротная тэарэма: першыя крокі шляхам інтэрнацыяналізму інагды аддаляюць ад нацыянальнага пачуцьця, але наступныя вяртаюць да яго. Недаразьвінутае нацыянальнае пачуцьцё родзіць тое, што расійцы называюць „квасным патрыятызмам“; прывязаннасьць да тых або іншых асаблівасьцяў дзеля таго толькі, што яны нацыянальныя, без ацэнкі з пункту гледжаньня агульна-людзкай гістарычнай пэрспэктывы будучыні. Недаразьвінутая-ж інтэрнацыянальная сьведамасьць застывае на плыткім, аранжэрэйным космапалітызьме, які ігнаруе ўсю вартасьць той няўхільна-нацыянальнай формы, па-за якую няма й быць ня можа ніякага агульна-людзкага зьместу. Вузкі нацыяналізм ёсьць прымітыўны, амаль зоолёгічны. Расплыўны касмапалітызм ёсьць адарваны ад глебы жыцьця, ён духова-арыстакратычны і аранжэрэйна-штучны. Інтэрнацыяналізм, як процілежнасьць апошняму, ёсьць не безнацыянальным, а ўсё-нацыянальным; гэта не а-нацыяналізм, але пан-нацыяналізм.

Мне ня раз даводзілася гаварыць — і пісьменна і вусна, — што я не разумею яшчэ нядаўна папулярнай формулы „любові да *дальняга*“, калі яе супроцьстаўляюць „любові да *бліжняга*“. Хто сьцюдзёны, чужы і раўнадушны да акружаючых, блізкіх людзей, каго ня цікавіць іх унутранае жыцьцё, хто ня ўмее шчыра радавацца іх радасьцямі і глыбака цярпець іх цярпеньямі, той без канца можа разводзіцца аб сваёй вялікай любові да людзтва і клопатах аб яго будучыні. Усё гэта будзе толькі медзьдзю зьвінячай і бразгаючым кімвалам, — нечым мазговым, надуманым, безцялесным і бязкроўным. Але й адварот: каму ніякай справы няма да людзтва, каго інтэрнацыянальныя засады гідзяць, той можа бязупынку гаварыць аб бязьмернай сіле свайго патрыятызму, аб сваёй любові да роднага народу: гэтыя гутаркі будуць толькі самаашуканствам. Хто сапраўды шчыра любіць свой родны народ, для таго ёсьць зразумелай і сьвятой любоў усякага чужынца да яго роднага народу; той шануе чужыя нацыянальныя сьвятыні і царкву жыцьця будучага людзтва ўзносіць на роўным прызнаньні іх усіх. Дзе-ж „нацыяналізм“ палягае толькі проста на прыцягваньні да ўсяго свайго і на няпрыхільна-недаверлівым адпыханьні ад усяго чужога — там гэты нацыяналізм ёсьць звычайна пераапанутым эгаізмам. Чалавек, які пры гэтым уяўляе, што моцна любіць свой народ і ўсё „народнае“, ўзапраўднасьці любіць толькі самога сябе, робіць богам уласнае „я“ ў яго канкрэтнай нацыянальнай абалонцы пэўнай пераходнай эпохі. Космапалітызм ёсьць нялюдзім па сваёй абстрактнасьці і няжыцьцёвасьці; нацыяналізм нялюдзі дзякуючы сваёй вузкасьці й абмежанасьці.

Гэтак паіменна адчуваючы суадносiны адасобнена-нацыянальных i агульна-гуманiтарных падставаў, гэтак iменна iх гарманiзуючы, Т. Грыб нi на адно з эмiгранцкiх пачынаньняў не адклiкнуўся так ахвоча i без засьцярогаў, як на заклiк да арганiзаваньня „Сацыялiстычнай Лiгi Новага Усходу“. Добра разумеючы пераходны характар бальшавiцкага рэжыму на тэрыторыях б. Расiйскай Iмпэрыi i няўнiкнёнасьць яго лiквідацыi ў нейкай, ня зусiм акрэсьленай, але аглядальнай для нашага пакаленьня будучыні, Т. Грыб разам з другiмi закладчыкамі Лiгi — з пiшучым гэтыя радкi, з памёршым лiдэрам i натхнiцелем украiнскай П.С.Р. Мiкiтаю Шапавалам i iнш. памятаў, што мамэнт гэтае лiквідацыi можа стаць для народаў СССР фатальным, калi яго не папярэдзiць зусiм канкрэтны *дагавор* сацыялiстычных авангардаў гэтых народаў аб формах iх будучага культурнага i дзяржаўнага супрацоўнiцтва на падставе ўзаемнага прызнаньня, як роўных дагаварваючыхся старон. Т. Грыб не баяўся дакораў з боку фанатычных прыхiльнiкаў абсалютнай нацыянальнай абасобленасьцi i самавыстарчальнасьцi. Ён не ўяўляў будучыні народаў Радавага Саюзу ў форме поўнага iх адыходу аднаго ад другога, перарваньня ўсiх сувязяў дзяржаўнага характару i жыцьця кшталтам „ракоў-самотнiкаў“, якiя хаваюцца кожны ў сваеi ракавіне—жыцьцi, адгароджаным ад другiх пагранiчнымi слупамi, нэўтральнай зонай, сыстэмаю вiзаў, высокiмi мытнымi бар’ерамi i драцяной агародаю. Ён стаяў на пункце гледжаньня стабiлізаванага саюзу сувэрэнных народаў. „Сувэрэнiтэт“ для яго ня быў мэтафiзычным абсалютам. Стоючы на вышыні апошняга слова фiлязофii права, ён згодна з духам „тэорыi рэлятыўнасьцi“ *“рэлятыўiзаваў* само разуменьне сувэрэнiтэту, дапускаючы цэлую градацыю, шэраг ступеняў рэлятыўнай сувэрэннасьцi, ставячы над усiмi iмi сувэрэнiтэт салiдарызаванага Людзтва. Ён разумеў, што ходзячае, вулiчнае разуменьне сувэрэнiтэту ёсьць занадта антропоморфiчным i пэрсанальным — збольшага пазбаўленае асабовага характару разуменьне аб прэрогатывах найвышэйшай галавы, Сувэрэна, акурат так, як „царства“ гэнэтычна паходзiць ад „Цара“: тое, што належыць яму як найвышэйшаму ўласьнiку Краю — царавай дзедзiны. З разуменьня сувэрэнiтэту трэба саскрабаць яшчэ выступаючы пры ўсiм гэтым апошнi тэолёгiчны налёт — перажытак тых часоў, калi цэзары былі „боствамі“, як яшчэ сёньня мiкадо ў Японii ёсьць боскай прыладай i сам — жывым богам; кажучы проста, часоў, калi верылі,

„Што бог ёсьць цар нябесны,

А цар — наш бог зямны“.

Разам з перадавымі праўнiкамі новага часу, Т. Грыб канчаў гэту крытыку разуменьня „сувэрэнiтэту“ i саскробваньня з яго элементу пэрсонiфiкацыi i мэтафiзычнага абсалютызму, угрунтаваньнем адзiнага, зусiм безасабовага сувэрэнiтэту — *сувэрэнiтэту права*. Нова Усход, з яго пункту гледжаньня, i павiнен быў-бы стаць блiжэйшаю арэнаю здзейсьненьня гэтага новага разуменьня дзяржаўнасьцi; арэнаю поўнага i пасьлядоўнага застасаваньня Сувэрэнiтэту Права. Вольны Саюз назалежных народаў азначаў для яго некаторае над-дзяржаўнае збудаваньне, саюз „узаемнай страхоўкi“ ад вонкавых небясьпекаў, з саюзнаю азброенаю сiлаю, з адзiнай саюзнай вонкавай палiтыкай, з найвышэйшым фэдэральным судом для трацейскага вырашэньня ўсiх магчымых непаразуменьняў мiж удзельнiкамі саюзу i г. д.

Зернем, з якога павiнен быў вырасьцi гэты саюз, ён i ўважаў загадзя арганiзаваны саюз сацыялiстычных авангардаў будучых саюзных нацыянальнасьцяў, саюз, якi меў-бы перапрацоўваць усе са-

юзныя праблемы і прыгатаўляць грамадзкую і народную апінію да прыняцця саюзнай дзяржаўнай праграмы.

На гэтым агульным грунце адбылося маё першае знаёмства і далейшае збліжэнне з т. Т. Грыбам. Я і мая жонка палюбілі яго як малодшага брата. Апошняя працай, якую ён пачаў, але дакончыць якую яму перашкодзіла раптоўна загастрыўшая хвароба і сьмерць, быў пераклад на чэскую мову мае, выходзячай у свет у расійскай мове, кнігі— „Дэмакратыя, дыктатура, сацыялізм“. Праца гэта вельмі яго захапіла і ён пераконваў прадстаўнікоў чэскай сацыялістычнай грамадзкасьці зрабіць захады, каб гэта кніжка хутчэй выйшла і ў чэскай мове, запэўняючы, што яе выхад будзе зваротным пунктам у разьвіцьці ўсяе чэскай сацыялістычнай думкі.

Інтымная, духовая наша лучнасьць не перарывалася і падчас мае цяжкое хваробы, трудныя і пагражаючыя пэрыпэтыі якое доўга трымалі мяне на раздарожжы паміж жыцьцём і сьмерцю і вырвалі з майго жыцьця цэлых два з паловай гады. Са сьветлым пачуцьцём успамінаю выказаную ім пры гэтым не адзін раз узварушаючую ўвагу і спогад. І калі, нарэшце, апошняя цяжкая і небясьпечная апэрацыя прайшла для мяне памысна і зрабіла канец зацягламу напоў-інваліднаму стану, мы атрымалі ад яго пісьмо. Ён адрасаваў яго да мае жонкі, — вернай маея таварышкі жыцьця, прыяцеля і супрацоўніка, без чыя самаахварных клопатаў, — сумліўна, ці я справіўся-б з хваробаю і вярнуўся-б да поўнага чалавечага жыцьця. Яне забуду слоў, якімі пачыналася гэтае пісьмо: „Вы і ўявіць сабе ня можаце, тае радасьці, хвалючай і захапляючай раласьці, якая запоўніла маё сэрца і сэрцы маіх прыяцеляў з весткай аб памысным выніку апэрацыі. Гэта перамога, гэта — вагromная перамога. В. М. будзе вернены Вамі да актыўнай дзеяльнасьці“.

На жаль, мне ня суджана было перажыць такое-ж радаснае пачуцьцё перамогі, калі вярнуўшыся да жыцьця і застаўшы здароўе Т. Грыба падарваным у самай жыцьцёвай аснове, я быў сьведкай зацятай барацьбы за яго жыцьцё ў тым самым шпіталі на Булоўцы, куды гэтак часта прыходзіў ён адведць мяне прыкутага да пасьцелі. Надарваны немаччу, якая паўстала ў выніку адчуваньняў і нястачаў убогага эмігранцкага быцьця, т. Грыб літэральна згарэў за якіх 4—5 дзён. Гэта гібель даткнула мяне амаль так-жа балюча, як вестка аб такой-жа без пары і няшчаснай гібелі ў сібірскай ссыльцы майго адзінага сына. Я разумею ўсю глыбокую тугу яго аднапляменьнікаў і аднадумцаў, і падзяляю яе. Цяжка знайсці словаў пацехі, — хіба ўспомніць паэта, які казаў: „ня плач так распачна над ім — гэтак добра памерць маладым, “памерці, пакуль „бязьлітасная штодзеншчына ні цені палажыць не пасьпела на ім“, і калі гэтак натуральным ёсьць укленчыць перад яго труною і аздобіць яе жалобным вянкком, — адным з тых вянокў, якія ўскладалі мы на дамавіну навекі адыйшоўшага ад нас таварыша, і ў які мы ўпляталі жывыя краскі лепшых нашых пачуцьцяў, прабуджаючыхся пры духовых сутыках з ім, і праводзячы яго туды, скуль няма павароту... І, памятаючы наказ паэты, я скончу тым, што, можа быць, ня зусім звычайным ёсьць пачуць на грамадзкай паніхідзе: прывітаньнем. Я вітаю яго аднапляменьнікаў і яго ідэйных аднадумцаў з тым, што з іх шэрагаў выходзяць людзі гэткага маральнага фармату, як пакойны Тамаш Грыб; веру, што на гэтакіх людзей ніколі не зьбяднее беларуская зямля.

Віктар Чернов.

„Урачыстая Акадэмія ў чэсьць с. п. Дра Т. Грыба“

Час ад часу ў нас розныя асобы робяць намаганьні знайсці штосьць новае, што выразней выяўляла-б беларускія элемэнты ў жыцьці і дзейнасьці такіх постацей, як Кастусь Каліноўскі, Францішак Багушэвіч, робяцца намаганьні знайсці штосьць, што да пэўнай меры сьцірала-б вагу польскіх напластаваньняў у мінуўшчыне гэтых постацей і з тым большай сілай адбівала-б іх непарушна беларускі характар. Гэтыя шуканьні заслугоўваюць на тым большую ўвагу, што ідуць у кірунку паўнейшага выяўленьня праўдзівага аблічча і Каліноўскага і Багушэвіча, каб тым самым выклікаць у грамадзянстве тым большы піэтызм да іх памяці, як будзіцеляў беларускага руху.

Якое-ж тагды павінна быць адношаньне да тых людзей, якія ня ў далёкай мінуўшчыне, але ў абставінах жывой акружаючай нас сучаснасьці тварылі беларускі рух у яго канкрэтных формах? Ці мо' лепш пакінуць сфармуляваньне адношаньня да іх памяці нашым наступнікам, будучыні, трымаючыся старой засады прымітываў — „ня можаш быць прарокам у сваёй бацькаўшчыне!“?!

Мусімо сьцьвердзіць, што, калі ў нас не заўсёды мо' хапае панаваньня над сабою ў часе спрэчак, тых або іншых беспасрэдных дыскусій, ідэйна-грамадзкай барацьбы, дзе часта так зшмат даецца волі асабістым выпадам, то ўва ўсякім разе *проста звычайнай прызваітасьцю павінна быць хоць мінімальнай аб'ектыўнасьць у адношаньні да памяці нашых нават асабістых, а тым больш яшчэ ідэйных ворагаў*. Толькі пры гэтым варунку з часам можа вытварыцца ў сьвядомасьці грамадзянства пачуцьцё агульна-народнай культурнай традыцыі, зможна паглыбіцца і лепш сцэмантавацца нацыянальна-сацыяльная сьвядомасьць.

Гэтае-ж мінімальнай аб'ектыўнасьці трэба было спадзявацца і ў адношаньні да памяці т. Т. Грыба з боку арганізатараў „Урачыстай акадэміі ў чэсьць сьвятой памяці Др. Тамаша Грыба“ (Урад Бел. Ст. Саюзу ў Вільні), якая адбылася 7.V.1938 г. так сама, як і ад манапалістычнага рэфэрэнта на гэтай „Акадэміі“ п. А. Клімовіча. З жалем прыходзіцца сьцьвердзіць, што было даволі ўсяго, але толькі ня было гэтай прызваітай аб'ектыўнасьці.

Для ілюстрацыі затрымаемца на некаторых мамэнтах рэфэрату.

Гэтак п. Клімовіч падае, што ён быў кольпортэрам час. „Грамадзянін“, якую Т. Грыб выдаваў у Вільні ў 1918—1919 г.г., але які характар мела гэта часопісь — не зазначае. У сьвядомасьці неазнаёмленага з беларускім рухам можа здарзіцца па асацыяцыі прадстаўленьне, што час. „Грамадзянін“ была каталіцкага характару, — бо-ж нельга дапусьціць, каб практыкуючы каталік і сёньня хадэж, мог памыліцца і пачаць пашыраць часопісь не-каталіцкую нават у свае юнацкія гады. А трэба ведаць, што „Грамадзянін“ быў органам „левай фракцыі Бел. Соц. Грамады“!

Далей дакладчык зазначае, што ў Празе нябошчык арганізаваў быў беларускі хор, замоўчваючы аднак мэты, якім ён меў служыць. Затое п. Клімовіч не прамінуў, каб не падкрэсьліць, што і ён памагаў Грыбу арганізоўваць гэны хор.

Т. Грыб у сваёй дзейнасьці ніколі ня служыў ідэі „мастацтва для мастацтва“. І ў дадзеным выпадку ён меў на мэце не забаўляць публіку слабенькім беларускім хорам, а дапамагчы адчыненню заграніцай Бел. Пэдагогічнага Інстытуту. Як падрыхтаваньне да гэтае галоўнай акцыі, стараньнямі таго-ж самога Грыба адбылася ў Празе публічная лекцыя праф. А. Ляцкага аб беларусах і беларускім руху для зазнаямленьня з імі чэскага грамадзянства. Пасьля гэтай лекцыі

аказаўся на мейсцы і хор, арганізаваны Грыбам для задэманстравання беларускай песні. Як ведама, адчыніць Інстытут Грыбу не павялося, бо перад адпаведнымі ўстановамі ў гэтай справе злажыла пратэст некаторая частка беларускага грамадзянства. А тут ужо мы мусіма падчыркнуць, што сярод гэтых пратэстуючых быў і сам дакладчык п. інж. Адольф Клімовіч!

Гэты пан падае далей, што з ім Грыб гутарыў, перапісваўся, заахвочваў да працы на грунце каталіцкім дый што ў выніку ідэалістычнага сьветапагляду, якім нябошчык, маўляў, быў прасякнуты, — у апошнія часы пачаў захапляцца каталіцтвам.

Т. Грыб, у сілу абавязкаў кіраўніка Бел. Загр. Архіву, проста змушаны быў уваходзіць у зносіны з рознымі асобамі й інстытуцыямі, перапісвацца з імі. Не запырчваем, што мог на т радзіць бел. хадэцы заняцца ўрэшце творчай працай, а не спэкуляцыяй, працай хоцьбы толькі на грунце чыста каталіцкім, — бо ж добра бачыў, як далёка пайшлі на Захадзе на т грамадзка-каталіцкія кірункі. Але ці ж адных толькі хадэкаў заахвочваў да творчай працы Т. Грыб? Заахвочваў ён да этнаграфічнай працы вучнёўскую моладзь (ліст да Сахаравы), бел. безпрацоўных пісьменьнікаў да залажэньня Бел. Каапэрат. Выдавецкага Т-ва і шм. інш. Для ведаючых мяйсцовыя ўмовы, некаторыя заахвочваньні Т. Грыба могуць здацца наіўнымі, але праўдай ёсьць і тое, што дзе-якія з яго заахвочваньняў далі і пазытыўныя вынікі. З вуснаў таго-ж Грыба ведаемо, што пад яго ўплывамі прыступіў да літэратурнай творчасці ў беларускай мове Міхась Чарот. Ведаемо яшчэ і іншы аналягічны выпадак, калі распачатую літэратурную працу, выключна пад уплывамі Т. Грыба, крытыка спаткала вельмі прыхільна. Аб характары-ж сымпатыяў нябошчыка да бел. хадэцы найлепш можна даведацца з яго артыкулаў у выдаваным ім „Бюлетэні“ Загранічнага Бюра Б. П. С. Р., куды і радзімо зьвярнуцца ўсім зацікаўленым у гэтай справе. Зварот-жа Т. Грыба да каталіцтва быў такога самога характару, якой свайго часу ў Бел. Студ. Саюзе ў Вільні была справа жалобы па жывучаму аж да сёньняшняга дня Якубу Коласу. Што-ж тычыцца не-каталіцкага характару паховінаў (цела нябошчыка было спалена ў Крэматорыі), то тут найбольш маглі-б гаварыць толькі тыя блізкія яму асобы, якія былі з ім да апошніх хвілін.

Ня будземо затрымлівацца над „шэрасьцю“ ці „ня-шэрасьцю“ т. Т. Грыба, — аб гэтым мо' выстарчыць уважна прачытаць у гэтым нумары прамовы т. В. М. Чернова, — але нельга затое памінуць наагул падыход да памяці памёршага арганізатараў „Акадэміі“ дн. 7.V. г.г. і самога дакладчыка.

Публічнае выступленьне клерыкала з дакладам аб сацыялісьце ўжо само па сабе шмат сьведчыць. Але выступленьне п. Клімовіча, як і паступоўваньне арганізатараў на гэтай „Акадэміі“ паказалі яшчэ й тое, што хадэцыя ў сваім паходзе супроць незалежных грамадзкіх кірункаў мае запэўненьне ў салідарным падтрыманьні з боку „крайніх левых“. Ясна, што супольная акцыя такіх дабраных супражнікаў нічым прызваітым не магла скончыцца нават для памяці нябошчыка. І мы з усею станоўчасьцю сьцьвярджаем, што 7.V.1938 г. была зарганізавана не „Урачыстая Акадэмія ў чэсьць сьв. п. Др. Тамаша Грыба“, а найпрымітыўнейшая ў сваёй брутальнасьці прафанацыя гэтае памяці.

І хоць нам і нашым прыцелям, дзеля незалежных ад нашай волі прычынаў, нельга было зарганізаваць узапраўдную акадэмію для ўшанаваньня памяці т. Др. Тамаша Грыба, то мы ўсе-ж ткі ўпэўнены, што па зьясьняжэньні са зьместам толькі гэтага нумару нашага выданьня постаць Т. Грыба, як чалавека і грамадзяніна, стане зусім выразнай нават для тых, якія нічога дагэтуль ня ведалі аб ім.

Мы пераконаны, што так, як ад пэўнага часу ў беларускім грамадзянстве нэгатыўнае, або на т і ніякае!, адношаньне да Слуцкага паўстаньня зьмяняецца на зусім пазытыўнае, гэтак сама, усупярэч розным агідным махінацыям, і адношаньне нашага грамадзянства стане поўным глыбокай пашаны да ідэйнай постаці пакойнага.

Камітэт для ўшанаваньня памяці Др. Т. Грыба

У зьвязку са сьмерцю Т Грыба ў Празе Чэскай паўстаў быў „Камітэт для ўшанаваньня памёршага 21 І 1938 г. Д-ра Тамаша Грыба“ у складзе старшыня — інж. В. Русак, сакрэтэр — інж. А.Калоша і сябры — Др. І. Ермачэнка, В. Захарка і інж. Барткевіч.

Стараньнямі Камітэту была арганізавана 9 лютага г. г у Празе ў „Народным ДOME“ на Віноградах „Хаўтурныя Акадэмія“ для ўшанаваньня памяці памёршага

На Акадэміі былі прадстаўнікі чэхаў, (Др. І. Пата, Др. Тых), рускіх (Б Чернов, Новаченко), украінцаў, грузінаў, калмыкаў, кубанцаў і інш.

Камітэт атрымаў шэраг лістоў і тэлеграмаў: з Вільні — ад Рэдакцыі час. „Золак“, Ураду Беларускага Навуковага Таварыства і Дырэкцыі Беларускага Музею; з Лёндану — ад І. Штэйнбарга — п. л. с. р.; з Парыжа — ад Гэн. Рады Хаўрусу Беларусаў у Францыі; з Латвіі — ад У. Пігулеўскага і ад шэрагу асобаў у Чэхаславаччыне

Складаючы шчырую падзяку ўсім ахвяраваўшым на выдаткі ў зьвязку з пахаваньнямі Т Грыба, Камітэт падае, што ахвяравалі:

Др. І. Ермачэнка, інж. Барткевіч, інж. В. Русак, А. Прохазкава, інж. Д. Шах, Др. А Вітушка, К—Ух. і інж.

І. Сак па 100 кч, разам . . . . . 800. —

Івашка — „Едчасець“ . . . . . 130 —

Інж. А. Жук, гр. П.—, Др. І. Дылеўскі і Др. М. Галубянка-Вучыцкая па 50 кч. . . . . 250. —

гр. В. Галавачова . . . . . 40. —

і інж. А. Калоша . . . . . 25. —

разам кч 1195. —

а ўсяго вырашадавана 2 255 — каронаў чэскіх.

Да справы час. „Золак“

У зьвязку з захадамі аб узнаўленьні выдаваньня час. „Золак“ рэдакцыя апошняга атрымала наступную паперу:

Starosta grodzki
Nr. B—1

Wilno, dn. 15 marca 1938r.

DO PANA ANIŠKO EUGENIUSZA

zam. w Wilnie przy ul. Starej 8—2

W dniu 10.III.1938 r. złożył Pan zgłoszenie o zamierzonym wydaniu w Wilnie nowego czasopisma w języku białoruskim p.t. «Zołak».

Na podstawie art. 72 Rozp. Prez. R. P. z dnia 22.III.1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz. U. R. P. Nr. 36 p. 341) i art. 17 pkt. «b» Dekretu w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych z dnia 7.II.1919 (Dz. Pr. R.P. Nr. 14 p. 186) oraz art. 1 ustęp 2 Ustawy z dnia 2.VIII.1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji w brzmieniu jednolitego tekstu zawartego w załączniku do Rozp. Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 9.VII.1930 r. (Dz. Ust. R. P. Nr. 56 p. 467) zabrania m wydawania czasopisma w języku białoruskim pod nazwą «Zołak».

Uzasadnienie.

We wniesionym zgłoszeniu zamierzony tytuł wydawnictwa wileńskiego czasopisma pod nazwą «Zołak» uchybia przepisom prawnym, gdyż już jest zgłoszone czasopismo o podobnym tytule i charakterze.

Od decyzji niniejszej służy prawo odwołania do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego za pośrednictwem Starostwa Grodzkiego Wileńskiego w ciągu 14 dni od dnia jej doręczenia.

p. o. STAROSTA GRODZKI
(—) J. Czernichowski

Ад сябе дадаем, што на мяйсцовым выдавецкім рынку аж да сьнявьяшняга дня так і не зьявілася гэтая часопісь, якой пагражаў наша канкурэнцыя.

рэд-выд. Аўгень Аніська; адрас рэдакцыі: Вільня, вул. Старая 8—2.